

HIDIR B. ABDURRAHMAN EL-EZDÎ'NİN KUR'AN'I KUR'AN İLE TEFSİR ANLAYIŞI*

Esat ÖZCAN**

Öz

Hız. Peygamber ile başlayan tefsir faaliyeti; sahabe, tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn ile devam etmiş ve günümüze kadar gelmiştir. İlk başta şifahî rivayetlere dayanan bu faaliyet; zamanla yazılı hale getirilmiş, bu konuda çok sayıda ve değişik eserler kaleme alınmıştır. Kur'an tefsir edilirken çeşitli metodlara başvurulmuştur. Bazı alimler; rivayet tarikiyle Hız. Peygamber, sahabe, tâbiîn ve önceki müfessirlerin tefsirlerini naklederek Kur'an'a hizmet etmeye çalışmış, bazı alimler de dirayet tarikiyle tefsir yapmaya gayret etmişlerdir. Tefsir yapılırken Kur'an'ın terimlerine, kalıp ifadelerine; ayetlerin siyak-sibakına ve Kur'an'ın bütünlüğüne dikkat etmek son derece önem arz ettiği bilinen bir husustur. Bunun için müfessirler, bu ilkeye muvafık tefsir yapmaya önem vermiş ve bunu en önemli tefsir yaklaşımlarından kabul etmişlerdir. Kur'an'ın Kur'an ile tefsir metodu denilen bu tefsir türünde, ayetler başka

* Bu makale, "Hıdır Bin Abdurrahman el-Ezdi ve *et-Tibyân fî Tefsiri'l-Kur'an* Adlı Tefsirindeki Metodu" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye, 2019)./This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "Hıdır b. Abd al-Rahman al-Azdi and Methodology in His Exegesis Titled al-Tibyân fî Tafsir al-Quran", (PhD Dissertation, İstanbul University, İstanbul/Turkey, 2019).

** Dr. Öğr. Görevlisi Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı. esatozcan75@gmail.com, orcid.org/0000-0003-0974-8325.

ayetler ile tefsir edilmeye çalışılmaktadır.-Bu tefsir metoduna önem veren müfessirlerden biri Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdi'dir (616-700/1220-1301). el-Ezdi, *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'an* adıyla kaleme aldığı tefsirinde, Kur'an'ı yine Kur'an ile tefsir etmeye büyük önem vermiş; Kur'an'ın kelime ve kalıp ifadelerine değinmiş; bu yaklaşımını Kur'an'ın bütünlüğüne ve ayetlerin siyak-sibakına dikkat ederek yapmıştır. Bu makalede, el-Ezdi'nin Kur'an'ı Kur'an ile tefsir yaklaşımı üzerinde durulacak, konu örneklerle somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Tefsir, Tefsir Metodları, Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri, el-Ezdi, et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'an

HIDIR B. ABD AL-RAHMAN AL-AZDI'S METHODOLOGY OF PERFORMING QURANIC EXEGESIS BY AL-QURAN

Abstract

The Quranic exegesis practice began with the Holy Prophet and continued with Sahaba (the Prophet's companions), Tabi'in (The companions' students) and atbau al-tabi'in (the students of Tabi'in). At the beginning, the exegesis activity depends on the oral transmissions. Afterwards, it turns into a written form. A great number of works were penned. Different methodologies are applied in Quranic exegesis. While some transmit only the words of the Holy Prophet and his companions and other scholars of Quranic exegesis (mufasssir), others try to interpret al-Quran themselves. It is of vital importance to pay attention to words and expressions al-Quran formed, siyaq-sibaq (context) in verses, and the entirety of al-Quran. Therefore, scholars of Quranic exegesis give importance to this and use it as one of the most important exegesis methodologies. This methodology is called Quranic exegesis by al-Quran in which verses (ayat) are explained by using other verses. One of the scholars using this exegesis methodology is Hidir b. Abd al-Rahman al-Azdi (616-700/1220-1301). Al-Azdi applied this methodology in his exegesis titled "al-Tibyan fi Tafsir al-Quran". In his exegesis, he paid attention to words and expressions al-Quran formed, siyaq-sibaq (context) in ayats, and the entirety of al-Quran. This paper considers his methodology in practicing Quranic exegesis by al-Quran, and gives examples for his exegesis where he applied this methodology.

Keywords:

Exegesis, Tafsir Methods, Quranic exegesis by al-Quran, Azdi, al-Tibyan fi Tafsir al-Quran

GİRİŞ

Kur'an; insanların tutunabilecekleri ve bu şekilde hem dünya hem de Kahiret saadetine kavuşacakları ilahi bir rahmettir. Allah, gönderdiği Peygamber'le ve onun vasıtasıyla insanlara ulaştırdığı bu ilahî ve evrensel kelamıyla insanlara yol göstermiştir. Bundan dolayı Kur'an'ın muhatapları insan, nüzulünden itibaren onu anlamaya çalışmış ve bunun için gerekli ilmî çalışmaları yapmıştır. Kur'an'ın ilk muhatapları olan insanlar (sahabe), Arap oldukları ve Kur'an'ın indiği ortamda yaşadıkları için onu anlamakta fazla zorlanmamışlardır.¹ Anlamadıkları ya da yanlış anladıkları yerleri de bu kitabı ulaştırmak, açıklamak, uygulamak ve uygulatmak için gönderilen Hz. Peygamber'e müracaat ederek anlamaya çalışmışlardır.² Böylece Hz. Peygamber ile başlayan tefsir faaliyeti, sahabe döneminden itibaren artmaya başlamış; tâbiîn döneminde ise hız kazanmıştır. Tefsir faaliyeti, önce şifahi olarak başlamış; Hz. Peygamber, sahabe ve onların öğrencileri diğer alimlerin bu konudaki sözleri nakledilmiştir. Ardından bu tefsirleri toplayan eserler kaleme alınmaya başlanmıştır.³ Tefsirler telif edilirken bu konudaki rivayet malzemeleri toplandığı gibi her müfessir kendisi de tefsire katkıda bulunmuş ve ayetlerle ilgili düşüncesini ortaya koymuştur. Kur'an'ın tefsir edilmesinde lügat, sarf, nahiv, beyân, bedî ve meânî gibi dil ilimleri ve hadis, kelâm, fıkıh gibi İslami ilimler kaynak ve metod tercihinde istihdam edilen ilim dalları olmuştur.⁴

Kur'an'a hizmet etmek ve ilâhî hitabı insanlara ulaştırmak isteyen alimlerden biri de *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'an* adıyla bir tefsir yazan Hıdır b. Abdurrahman ez-Ezdî'dir. el-Ezdî, Kur'an'ı tefsir ederken Hz. Peygamber, sahabe, tâbiîn ve diğer alimlerin tefsirlerine müracaat etmekle kendinden

¹ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Divânü'l-mübedde ve'l-haber*, thk. Halil Şehhâde (Beirut: Dârü'l-Fıkr, 1981), 1: 253; Yaşar Düzenli, "Siyerin Hakemliğinde Tefsirin Varoluş Mücadelesi", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 5 (2019): 238.

² Buhârî, "Tefsir" 30; Müslim "Siyâm" 8; Tirmizî, "Rü'yâ" 3; Tirmizî, "Kıyâmet" 5; Tirmizî, "Tefsir" 7.

³ M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsir ve'l-müfessirün* (Kahire: Mektebetu Vehbe, t.y.), 1: 29-31; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 8. Bs (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 58-61; Hidayet Aydar, "Türkler'de Kur'an Çalışmaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1999): 163.

⁴ M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsir ve'l-müfessirün*, 2: 363; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 523-524; Aydar, "Türkler'de Kur'an Çalışmaları", 165; Abdülhamit Bırışık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 287.

önceki tefsir müktesebatını değerlendirmiştir. Ayrıca kendisi de tefsire katkıda bulunmak istemiş ve bunun için Kur'an'ı Kur'an'la ve sünnetle tefsir etmeye çalışmıştır. Öte yandan tefsir için lügat ve nahiv ilmine bolca müracaat etmiş; sarf ve belagat ilimlerini de ihmal etmemiştir. Ayrıca kelâm, fıkıh ve fıkıh usulünden istifadeyle tefsir yapmaya gayret etmiştir.

1. KUR'ANIN KUR'AN İLE TEFSİRİ

Tefsir faaliyeti, kaynak ve metod tercihi bakımından çeşitli kategorilere ayrılmış ve Hz. Peygamber'in tefsirinden sonra sahabenin, ondan sonra tâbiinin tefsirinin geldiği hususu, genel kabul görmüştür.

Hz. Peygamber ve sahabenin tefsirlerine me'sûr tefsir denilmiş ve bunlar en doğru ve hatta bazı müfessirlerce bağlayıcı kabul edilmiştir. Bazı alimler ise bunlara tâbiinin tefsirlerini eklemiş ve hatta etbâu't-tâbiinin tefsirlerini ilave eden alimler de olmuştur.⁵

Kur'an tefsir edilirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, Kur'an'ın terminolojisine, bütünlüğüne ve ayetlerin siyak-sibakına riayet etmektir. Nitekim Hz. Peygamber, sahabenin “الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ / İman edip imanına zulmü karıştırmayanlar...” ayetinde geçen “ظُلْمٍ” ifadesini yanlış anlaması üzerine başka bir ayet ile bu ifadenin açıklamasını yapmış ve söz konusu ayette bulunan “ظُلْمٍ”dan kastın, şirk olduğunu belirtmiştir.⁶ Hz. Peygamber'in ayetleri başka ayetlerle tefsir etmesi, sahabeye yol göstermiş ve sahabe Kur'an'ı tefsir ederken bu ilkeye riayet etmiştir.

Hz. Peygamber'den itibaren başvuru ve önemli bulunan Kur'an'ın Kur'an ile tefsir metodu, İbn Teymiyye tarafından “en güzel tefsir metodu” olarak nitelendirilmiştir. İbn Teymiyye, bu yaklaşımın rivayet veya dirayet metodu olduğunu belirtmemiş ve bundan hangi tefsirleri kastettiğini beyan etmemiştir.⁷ ez-Zürkânî ve M. Hüseyin ez-Zehabi ise en güzel tefsir metodlarını belirleme konusunda İbn Teymiyye'yi takip eden yakın ve çağ-

⁵ M. Hüseyin ez-Zehabi, *et-Tefsir ve'l-müfessirün*, 1: 112; Muhammed Aydın, “Rivayet Tefsiri Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (Şubat 2009): 2-3.

⁶ Buhârî, “Tefsir”, 40.

⁷ Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mükaddime fi usûli't-tefsir* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1980), 39.

daş dönem ilim adamları olmuştur. Onlar “en güzel tefsir” ifadesi yerine “me’sûr” (rivayet) kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir.⁸

Bu tefsir faaliyetine “en iyi tefsir” veya “rivayet tefsiri” demek, kanaatimizce doğru değildir. Çünkü bu yöntemle yapılan tefsirlerin bir kısmı, Hz. Peygamber, sahabe, tâbiîn ve etbâu’t-tâbiîn’in tefsirlerinden oluşmakta, bir kısmı ise müfessirlerin kendi zihnî çabalarına dayanmaktadır. Bize göre Hz. Peygamber, sahabe, tâbiîn, etbâu’t-tâbiîn ve diğer müfessirlerin yorumlarının nakline dayanan tefsir faaliyetlerine rivayet, müfessirlerin kendilerinin yaptıkları tefsirlere ise dirayet denilmeli; hangi methodla olursa olsun Hz. Peygamber ve sahabenin tefsirleri, en güzel tefsirler olarak kabul edilmelidir.

2. EL-EZDÎ'NİN KUR'AN'I KUR'AN İLE TEFSİR YAKLAŞIMI

el-Ezdî, Kur'an'daki kelimelerin anlamları için Kur'an'a başvurduğu gibi sarf ve nahiv kuralları için de Kur'an'a müracaat etmiştir. Ayrıca kelâm ve diğer alanlarla ilgili ayetleri tefsir ederken yine Kur'an'ı referans göstermiştir.

el-Ezdî; Kur'an'da kullanılan kelime ve ifadelerin hangi anlamda/anlamlarda kullanıldığına değinerek Kur'an'ın bir terminolojisi olduğuna işaret etmiştir. Mesela “مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ / Din gününün sahibi.” (el-Fâtîha 1/4) ayetinin tefsirini yaparken din kelimesinin Kur'an'daki anlamlarına dikkat çekmiştir. Ona göre din kelimesi; bu ayette karşılık; “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ / Hiçbir fitne kalmayınca ve teslimiyet yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla mücadele edin.” (el-Bakara 2/193) ayetinde İslam (teslimiyet); “إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ / Şüphesiz Allah indinde, din İslam'dır.” (Âl-i İmrân 3/19) ayetinde tevhîd (gerçek din); “الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةً / Zina eden kadın ve erkeğe yüzer değnek vurun. Allah'ın hükmü konusunda onlara acımayın.” (en-Nûr 24/2) ayetinde hüküm ve “فَلَوْلَا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ / Eğer hesaba çekilmeyecekseniz...” (el-Vâkı'a 56/86) ayetinde ise hesap anlamındadır.⁹

Aynı şekilde “هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ / Yeryüzünde

⁸ Muhammed b. Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâbilül-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbatü İsa el-Bâbî el-Halebî, t.y.), 2: 12; M. Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 112.

⁹ Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî, *et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* 726/1326, nr. 34 NK 244, 6a.

bulunan her şeyi sizin için yaratan, sonra göğü düzelten odur.” (el-Bakara 2/29) ayetinde de bir kelimenin Kur’an’daki anlamlarına değinmiştir. Ona göre ‘اَسْتَوَى’ fiili; bu ayette, “اَسْتَوَى ثُمَّ اسْتَوَى فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى” / Şüphesiz Rabbiniz; gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş’ı düzelten Allah’tır. (el-A’râf 7/54) ve “ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ” / Sonra duman hâlinde bulunan göğü düzeltti.” (Fussilet 41/11) ayetlerinde düzeltme; “وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى” / olgunluk çağına ulaşip gelişimini tamamlayınca...” (el-Kasas 28/14) ayetinde çocukluğun bitmesi, gençliğin tekâmül etmesi; “وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ اقْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَمَثَلُهَا فِي الْبُحْرِ” / Denildi ki: ‘Ey yeryüzü! Suyunu yut. Ey gök! Suyunu tut.’ Su çekildi, iş bitirildi ve gemi de Cûdî’ye yerleşti.” (Hûd 11/44) ayetinde yerleşme, sağlama ve “فِي الْأَنْجِيلِ كَرَزَعٌ إِذْ بَرَخَ شَطْرُهُ فَازَرَهُ فَاسْتَعْظَمَ فَاسْتَوَى عَلَى سَوْفَةٍ” / Onların İncil’deki örneği; filizini çıkarmış, onu güçlendirmiş, kalınlaşmış ve gövdesi üzerine kalkmış bir ekin gibidir.” (el-Fetih 48/29) ayetinde ise ayağa kalkma anlamlarına gelmektedir.¹⁰

Keza “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً” / Şirk kalmayınca kadar onlarla savaşın.” (el-Bakara 2/193) ayetinin tefsirinde de bir kelimenin Kur’an’daki çeşitli anlamlarına değinmiştir. Ona göre asıl anlamı imtihan olan ‘فِتْنَةً’ kelimesi, bu ayette ve “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ” / Şirk kalmayınca ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın.” (el-Enfâl 8/39) ayetinde şirk; “وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ” / Aralarında, Allah’ın inzal ettiğiyle hükmet. Onların isteklerine uyma ve Allah’ın sana inzal ettiğinin bir kısmını uygulamaktan seni alıkoymalarından sakın.” (el-Mâide 5/49) ayetinde yoldan alıkoyma; “فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ” / ‘Biz yalnız Allah’a dayandık. Rabbimiz, bizi zalimlere ibret eyleme.’ dediler.” (Yunus 10/85) ayetinde ibret (olma); “يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ” / Ateş üzerinde azaba uğratılacakları gün...” (ez-Zâriyât 51/13) ve “أَنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ” / Şüphesiz mümin erkek ve kadınları azap eden...” (el-Burûc 85/10) ayetlerinde ise azap anlamına gelmektedir.¹¹

el-Ezdi, tefsir yaparken Kur’an’ın bütünlüğüne de dikkat etmiş ve ayetleri bu bütünlük içinde tefsir etmeye çalışmıştır. Mesela “وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ

¹⁰ el-Ezdi, *et-Tibyân*, 13a.

¹¹ el-Ezdi, *et-Tibyân*, 33b.

يُغْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ / Bu Kur'an Allah'tan (indirilmiş olup) başkası tarafından uydurulmamıştır. Fakat o, kendinden öncekileri doğrulayıcı...” (Yunus 10/37) ayetini tefsir ederken mezkûr ayetin, “وَأَذًا تُنْفَلَىٰ عَلَيْهِمْ” / Ayetlerimiz açık birer delil olarak kendilerine okunduğu zaman bize kavuşmayı ummayanlar ‘Ya (bize) bundan başka bir Kur'an getir veya onu değiştir.’ dediler.” (Yunus 10/15) ve “افتراء / Uydurdu.” (Yunus 10/38) ayetlerinde bildirilen müşriklerin istek ve iftiralarına cevap olduğunu bildirmiştir.¹²

Keza “وَأَصْلًا فِرْعَوْنَ قَوْمَهُ وَمَا هَدَىٰ / Firavun, kavmini dalalete sürükledi, onları hidayet etmedi.” (Tâhâ 20/79) ayetinin, Firavun'un “وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ / Sizi ancak doğru yola iletiyorum.” (el-Mü'min 40/29) sözüne cevap olduğunu bildirerek yine Kur'an'ın bütünlüğüne dikkat çekmiştir.¹³

Yine “قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ” / De ki: ‘Duanız olmasaydı Rabbim size değer vermezdi.’ (el-Furkân 25/77) ayetini tefsir ederken Allah Teâlâ'nın, insanlara muhtaç olmadığını ve “وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ” / Cinleri ve insanları sadece bana ibadet etsinler diye yarattım.” (ez-Zâriyât 51/56) ayetinde buyurduğu gibi onları sadece kendisine kulluk etmeleri için yarattığını bildirerek tefsir yaparken yine Kur'an'ı bir bütün olarak göz önünde bulundurmıştır.¹⁴

el-Ezdî; Kur'an'daki kelime ve ifadelerden hasıl olan manaları ortaya çıkarmak, sarf, nahiv ve belagat ilimleri ile alakalı aktardığı kuralları teyid etmek için Kur'an'ın Kur'an ile tefsir metoduna başvurmuştur. Ayrıca ayetlerde bulunan icmalleri tafsil etmek, ibhamları gidermek vb. gayeler için de bu metoda sıkça müracaat etmiştir. Biz el-Ezdî'nin bu metodla yaptığı tefsirleri çeşitli başlıklar altında incelemeye çalışacağız.

2.1. Mübhemî Tebyin Etmesi

el-Ezdî, ayetlerde mübhem/kapalı olarak gelen kelime ve ifadeleri Kur'an'ın Kur'an ile tefsir metoduyla tebyin/izah etmeye çalışmıştır. Me-

¹² Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'an min evveli Süreti't-Tevebe hattâ ahiri Süreti Meryem*, thk. Sâmîye er-Redâdî (Mekke: Ümmülkurâ, 1429/2008), 173.

¹³ Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'an min evveli Süreti Tâhâ ilâ nihâyeti Süreti Sebe*, thk. Vefâ bint Dahilullah el-Hattâbî (Mekke: Ümmülkurâ, 2008), 129.

¹⁴ el-Ezdî, *et-Tibyân: Tâhâ-Sebe*, 468.

bir dalaletin içinde olanları sen mi hidayet edeceksin?” (ez-Zuhruf 43/409) ayetinde, Hz. Peygamber’in sağır ve körleri doğru yola iletemeyeceği bildirilirken sağır ve kör ifadeleri, genel olarak kullanılarak bu durumda bulunan herkese teşmil edilmiştir. el-Ezdî, bu ifadelerden kastedilenlerin “صُمُّ بَكْمَ / Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık dönmezler.” (el-Bakara 2/18) ve “وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ / Onlardan sana kulak verenler de vardır. Lakin sağırlara, hele akılları ermiyorsa, sen mi duyuracaksın?” (Yunus 10/42) ayetlerinde kendilerinden bahsedilen Mekke müşrikleri olduğunu belirterek söz konusu ifadeleri Kur’an’ın Kur’an ile tefsir metodu ile tahsis etmiştir.¹⁸

Aynı şekilde “سَبِّقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ / Geri bırakılanlar, siz ganimetleri almaya giderken ‘Bırakın biz de size katılalım.’ diyeceklerdir. Onlar, Allah’ın sözünü değiştirmek isterler.” (el-Fetih 48/15) ayetinde de âm olarak gelen ayeti başka bir ayetle tahsis etmeye çalışmıştır. Nitekim ilgili ayette savaşa gitmeyiip geride kalanların, Allah’ın sözünü değiştirmeye çalıştıkları belirtilirken “Allah’ın sözü” ifadesi genel olarak kullanılmıştır. el-Ezdî, “Allah’ın sözü”nden, Hz. Peygamber’le birlikte çıkmalarına izin vermeyen “فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذِنُواكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ / Eğer Allah seni onlardan bir grubun yanına geri gönderir de, onlar çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: ‘Artık benimle birlikte asla çıkmayacak ve hiçbir düşmanla savaşmayacaksınız.’” (et-Tevbe 9/83) ayeti kastedildiğini belirterek genel olan “Allah’ın sözü” ifadesini tahsis etmiştir.¹⁹

2.3. İlave Bilgiler Aktarması

Malum olduğu gibi Kur’an, bir kitap değil; 23 yıla yayılan bir hitaptır. Bunun için aynı konu ile alakalı bilgiler, farklı sure ve ayetlerde bulunabilmektedir. Bundan dolayı ele alınan konunun anlaşılması; herhangi bir eksikliğin, yanlış algının oluşmaması için aynı konu etrafında cereyan eden ve her biri konunun farklı yönleri ile ilgili bilgiler sunan ayetleri birlik-

¹⁸ Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî, *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'an min evveli Sûreti Fâtır ila âhiri Sûreti'r-Rahmân*, thk. Nevâl bint Muhammed Ahmed Ebû Süleyman (Mekke: Ümmülkurâ, 1432), 259-260.

¹⁹ el-Ezdî, *et-Tibyân: Fâtır-Rahmân*, 345.

te değerlendirmek, son derece önem arz etmektedir. Çünkü Kur'an'ın ilk muhatap kitlesi; ilk günden itibaren Kur'an ile yaşaması, onun direktiflerini hayat edinmesi sebebiyle aynı konu ile alakalı farklı zaman ve zeminde nazil olan ayetleri rahat bir şekilde anlamış ve gelen her bilgiyi konuyla bütünleştirebilmişti. Ancak aynı durum, nüzul zamanına şahid olmayan muhataplar için söz konusu değildir. Çünkü onlar kitaplaşmış bir hitapla karşı karşıya kalmışlardır.²⁰ Bunun için tefsir yapılırken aynı konu etrafında cereyan eden ayetleri birlikte değerlendirmek, konunun anlaşılmasını sağlamaya yardım edecek ve yanlış anlaşılmalara önüne geçecektir. Aksi takdirde ayetler yanlış anlaşılacaktır. Nitekim tarihte ayetleri bağlamından ve Kur'an'ın bütünlüğünden koparan ve bu şekilde yanlış anlamlar çıkaranlar olmuştur. el-Ezdî de bu konuya dikkat etmiş ve aynı konu etrafında cereyan eden ayetleri birlikte değerlendirmeye çalışmıştır. Bunun için konunun özet olarak aktarıldığı ayetleri tefsir ederken aynı konuyu ele alan ve başka bilgiler de ihtiva eden diğer ayetleri zikrederek konuyu tam olarak aktarmaya gayret etmiştir. Mesela “يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا / Herkesin nefsi için mücadele ederek geleceği gün...” (en-Nahl 16/111) ayetinde kıyamet gününde herkesin kendisini savunmaya çalıştığı bildirilmiş; fakat savunma içeriği konusuna değinilmemiştir. el-Ezdî “ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فَنَتْنَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا / Sonunda onların mazeretleri, 'Rabbimiz Allah'a yemin olsun ki biz müşrik değildik.' demelerinden başka bir şey olmayacaktır.” (el-En'âm 6/23) ayetiyle savunma içeriğini vererek tefsir ettiği ayette bulunmayan ilave bilgiler aktarmıştır.²¹

Aynı şekilde “مَا كَانَ لِي مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَأِ الْأَعْلَى إِذْ يَخْتَصِمُونَ / Aralarında tartıştıkları sırada, yüce topluluğa dair benim hiçbir bilgim yoktu.” (Sâd 38/69) ayetinin tefsirini yaparken yine başka ayetler vasıtasıyla bu ayette yer verilmeyen ilave bilgiler aktarmıştır. Nitekim söz konusu ayette geçen tartışmanın, meleklerin Âdem ve Havvâ hakkında Allah'la yaptıkları tartışma olduğunu ileri sürmüş ve mezkûr tartışma ile alakalı bilgilerin “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ / Hani Rabbin meleklerle, 'Ben yeryüzüne bir halife yerleştire-

²⁰ Düzenli, “Siyerin Hakemliğinde Tefsirin Varoluş Mücadelesi”, 238.

²¹ el-Ezdî, *et-Tibyân: Tevbe-Meryem*, 590.

ceğim.' demişti. Onlar, 'Oraya bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yerleştireceksin? Oysa biz sana hamd ederek seni tesbih ve takdis ediyoruz.' demişler. Allah da, 'Ben bilmediğinizi bilirim.' demişti." (el-Bakara 2/30) ayetinde ve devamındaki ayetlerde yer aldığını bildirmiştir.²²

2.4. Ayette Verilen Bilginin Gereğesini Belirtmesi

el-Ezdî, tefsir yaparken kimi zaman ayetlerin anlaşılmasını sağlamak için nüzul sebebi olarak başka ayetleri zikretmiş ve iki ayeti birlikte değerlendirmeye; yani tefsiri yapılan ayetin gereğesini başka ayetle ortaya koymaya çalışmıştır. Mesela "مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ / Allah; Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Ancak kafirler, Allah adına yalan uyduruyorlar." (el-Mâide 5/103) ayetini tefsir ederken "وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا / Çirkin bir iş işledikleri zaman, 'Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti.' derler. (el-A'râf 7/28) ayetine başvurarak müşriklerin, Bahîre vb. adlar altında yaptıkları bazı uygulamaları Allah'a nispet ederek söz konusu uygulamalarının onun emrinin gereği olduğunu iddia ettiklerini ve bunun için Allah Teâlâ, Bahîre vb. uygulamaları emretmediğini ve müşriklerin, bunları Allah'a nispet ederek ona iftira attıklarını belirtmiştir.²³

2.5. Benzer Bir Bilginin Başka Ayetlerde de Geçtiğini Belirtmesi

Kur'an'da aynı konu bazen farklı kalıp ve ifadeler ile anlatılabilmektedir. Çünkü daha önce de vurgulamaya çalıştığımız gibi Kur'an bir kitap değil, 23 yıla yayılan ve bir düşünce oluşturan bir hitaptır. Bunun için daha önce değinilen bir durum, tekrar söz konusu olduğunda aynı durum yeniden ele alınmış; ancak zaman, zemin ve muhatap değiştiğinden yeni ortama uygun bir dille belirtilmiştir. el-Ezdî, bir ayeti tefsir ederken aynı durumu ifade eden; fakat farklı bir ibarede bulunan ayetleri zikretmeye ve söz konusu ayetlerin aynı durumla ilgili olduğunu belirtmeye çalışmıştır. Mesela "وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ / Onların arasına kıyamet gününe kadar

²² el-Ezdî, *et-Tibyân: Fâtır-Rahmân*, 148.

²³ el-Ezdî, *et-Tibyân*, 74a.

düşmanlık ve kin koyduk.” (el-Mâide 5/64) ayetini tefsir ederken benzer bir bilginin “لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسِبُهُمْ / Onlar ancak sağlamlaştırılmış kalelerde veya duvarlar arkasında sizinle savaşırlar. Kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir. Sen onları toplu sanırsın. Halbuki onların kalpleri darmadağınaktır.” (el-Haşr 59/14) ayetinde de geçtiğini bildirerek konuyla alakalı diğer bir ayete de yer vermiştir.²⁴

Aynı şekilde “وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ وَاللهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ / Allah, rızık konusunda kiminizi kiminize üstün kıldı. Üstün kılınanlar, rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta eşit olsunlar. Şimdi Allah’ın nimetlerini mi inkâr ediyorlar?” (en-Nahl 16/71) ayetini tefsir ederken konuyla ilgili başka bir ayete başvurarak yine aynı minvalde olan ayetleri birlikte zikretme yoluna gitmiştir. Bu ayette, kölelerini kendilerine eşit kabul etmeyen, kendi mallarını onlarla paylaşmayan kişilerin, Allah’ın yarattığı bazı varlıkları ona eşit kabul etmeleri, Allah’ın hakkını onlarla paylaşmaları tenkit edilmekte ve düştükleri çelişkiye dikkat çekilmektedir. el-Ezdî aynı konunun “ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ / Allah, size kendinizden şöyle bir misal verdi: kölelerinizden, verdiğimiz rızıklarda sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı?” (er-Rûm 30/28) ayetinde de geçtiğini belirtmiştir. Hakikaten el-Ezdî’nin belirttiği gibi ilgili ayette de aynı konu ele alınmış ve ortaya çıkan çelişkiye dikkat çekilmiştir.²⁵

2.6. Aktardığı Görüşlerden Birini Teyid Etmesi

el-Ezdî, tefsir yaparken zaman zaman ele aldığı ayet hakkında belirtilen görüşlere değinmiş ve bir görüşü başka bir ayetle kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Mesela “وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ” / İman edip salih emeller işleyenlere, kendileri için içlerinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele.” (el-Bakara 2/25) ayetinin tefsirinde “مِنْ تَحْتِهَا” ifadesinin “altlarında” veya “emirleriyle” anlamlarında olduğuna dair iki görüş

²⁴ el-Ezdî, *et-Tibyân*, 71b.

²⁵ el-Ezdî, *et-Tibyân*, 148b.

verme ve indirme anlamlarına geldiğini bildirmiş ve “أَنَا جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ / Anlayasınız diye biz bunu Arapça olarak indirdik.” (ez-Zuhruf 43/3) ayetini son anlam için delil göstermiştir. Zira ilgili ayetteki “جَعَلَ” kelimesi, indirme anlamındadır.²⁹

Arapçada bazen bir kelime, herhangi bir nedenden dolayı başka bir kelimenin yerine kullanılmaktadır. el-Ezdi, Kur’an’da başka bir kelimenin yerine kullanılan bu tür kelimelere dikkat çekmiş ve zaman zaman başka ayetleri buna şâhid göstererek Kur’an ile tefsirin farklı bir metoduna başvurmuştur. Mesela “قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا / Dedi ki: ‘Dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra birkaç dağa onlardan birer parça koy.’ (el-Bakara 2/260) ayetini tefsir ederken “كُلُّ” (her) kelimesinin “بَعْضٌ” (birkaç) anlamında olduğunu; çünkü Arapların bazen “كُلُّ”i, “بَعْضٌ” yerine kullandıklarını bildirmiş; ardından bunu teyid etmek için “تَدْمَرُ كُلَّ شَيْءٍ” / Rabbinin emriyle her şeyi yerle bir eder. Evlerinden başka hiçbir şey görünmez hale geldiler.” (el-Ahkâf 46/25) ayetini buna delil göstermiştir. Zira ona göre, “مَسَاكِينُهُمْ”in istisna edilmesi, bu ayetteki “كُلُّ”dan “بَعْضٌ”in kastedildiğini göstermiştir.³⁰ Bize göre el-Ezdi’nin, “كُلُّ” ifadesinin bazen “بَعْضٌ”in yerine kullanıldığını söylemesi ve el-Bakara 2/260 ayetini buna göre yorumlaması doğrudur. Ancak delil olarak sunduğu el-Ahkâf 46/25 ayeti için aynı şeyi söylememiz mümkün değildir. Zira mezkûr ayetteki istisnanın varlığı, onun iddiasının aksini ispatlamaktadır. Çünkü istisna, önceki hükme gireni çıkarmaktadır.³¹ Eğer bu ayette “كُلُّ” ifadesi, “بَعْضٌ”in yerine kullanılmış olsaydı “مَسَاكِينُهُمْ”, “كُلُّ شَيْءٍ”in kapsamına girmediğinden istisnaya gerek kalmazdı.

Aynı şekilde “وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا / Allah, insanları birbirleriyle dengede tutmamış olsaydı, içlerinde Allah’ın adı çokça zikredilen manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılırdı.” (el-Hac 22/40) ayetinde bulunan “صَلَوَاتٌ” (namazlar) kelimesinin “مُصَلِّياتٌ” (namazgâhlar/mescitler) anlamında olduğunu beyan ederek bir

²⁹ el-Ezdi, *et-Tibyân*, 74a.

³⁰ el-Ezdi, *et-Tibyân*, 43a.

³¹ Esat Özcan, *İstisnâ Çeşitleri ve Anlam Yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 9.

başka kelimenin anlamında kullanılan kelimeye değinmiş ve bu tefsirini başka bir ayetle teyid etmeye çalışmıştır. el-Ezdî buna delil olarak “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا / Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söyleyeceğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu hariç- cünüp iken yıkanıncaaya kadar namazgâha yaklaşmayın.” (en-Nisâ 4/43) ayetini göstermiştir. Zira mezkûr ayette de “الصَّلَاةَ” (namaz) kelimesi, “مُصَلِّاتٍ” (namazgâh) anlamında kullanılmıştır. Nitekim “وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ” ifadesi, bunu teyid etmiştir.³² Çünkü birinci ayette nasıl ki namazlar değil, namazgâhların yıkılmaması söz konusu ise ikinci ayette de cünüp kişinin namaza değil, namazgâha yaklaşmaması mevzu bahistir.

el-Ezdî, edatların anlamlarını belirtme konusuna da büyük gayret göstermiştir. Çünkü edatların cümleye kattıkları anlamları bilmeden doğru tefsir yapma imkânı söz konusu değildir. el-Ezdî, edatların anlamlarını belirtirken zaman zaman Kur'an'ı Kur'an ile tefsir metoduna müracaat ederek başka ayetleri delil göstermiştir. Mesela “وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِّيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا مِنْ بَيْنِنَا / Biz onları, nihayetinde 'Allah, aramızda bu adamlara mı nimette bulundu?' diyecekleri bir imtihana tabi tuttuk.” (el-En'âm 6/53) ayetindeki “لِّيَقُولُوا” kelimesinin başındaki “ل” harfinin, sebebiyet değil; akıbet için getirildiğini bildirmiş ve “ل”ın, bazen akıbet anlamına geldiğini ortaya koymak için “فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَرْنًا” / Firavun ailesi, nihayetinde kendilerine düşman ve üzüntü nedeni olacak o çocuğu bulup aldı.” (el-Kasas 28/8) ayetine başvurmuştur. Zira Firavun ailesi, Hz. Musa'yı kendileri için düşman ve üzüntü nedeni olsun diye bulup almadıkları gibi Allah Teâlâ da böyle desinler diye onları birbirleriyle imtihan etmemiştir.³³

Aynı şekilde “أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا” / Gayba mı vakıf olmuş, yoksa Rahman'dan bir söz mü almıştır?” (Meryem 19/78) ayetinin tefsirinde de edatın anlamını belirtmek için başka ayetlere müracaat etmiştir. Nitekim ilgili ayetteki “أَطَّلَعَ” filinin başında bulunan hemzenin, vasıl değil; istifham hemzesi olduğunu belirttikten sonra “أَصْطَفَىٰ الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ” / Yoksa Allah, kızları erkeklere tercih mi etti?” (es-Sâffât 37/153) ayetini buna delil

³² el-Ezdî, *et-Tibyân: Tâhâ-Sebe*, 274.

³³ el-Ezdî, *et-Tibyân: En'âm-Enfâl*, 172.

göstermiştir.³⁴ Zira söz konusu ayette Allah'ın, kızları erkeklere tercih ettiği bilgisi verilmemiş; aksine istihzâi bir şekilde müşriklere bir soru yöneltilmiştir. Meryem suresi ayetindeki durum, bundan farklı değildir. Ayrıca mezkûr ayette bulunan “م” edatı da, söz konusu hemzenin vasıl değil; istifham hemzisi olduğunu açıkça göstermiştir.

el-Ezdî, edatların anlamlarını belirtirken birbirlerinin yerine kullanılan edatlara da dikkat çekerek yapılabilecek yanlış tefsirlerin önüne geçmeye çalışmıştır. Çünkü başka bir edatın anlamında kullanılan edatları bilmeden tefsire girişmek, yanlış yorumların yapılmasına neden olacaktır. el-Ezdî, birbirlerinin yerine kullanılan edatları belirtirken bazen delilini başka ayetlerden getirerek Kur'an'ı yine Kur'an ile tefsir etmeye çalışmıştır. Mesela, (Kurban) bulamayan; / فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ “üçü hacda, yedisi de döndüğünüzde oruç tutar. İşte bu, tam ondur.” (el-Bakara 2/196) ayetini tefsir ederken “İşte bu, tam ondur.” ifadesinin, “وَسَبْعَةٍ” kelimesinin başında bulunan “و” harfinin “و” anlamında olmadığını gösterdiğini bildirmiş; ardından “و” harfinin, bazen “و” in anlamında kullanıldığını beyan etmiş ve buna delil olarak “وَأَنْ حِفْتُمْ إِلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانْكِحُوا” / Yetimler hakkında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız, size helal kılınan iki, üç veya dört kadınla evlenin.” (en-Nisâ 4/3) ayetini göstermiştir. Çünkü ona göre, bu ayette bulunan “و”lar, “و” anlamındadır.³⁵ Aksi takdirde ayet, aynı anda dokuz kadınla evlenmenin caiz olduğuna delalet edecektir.

Aynı şekilde / فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ / Ziyetiyle kavminin karşısına çıktı.” (el-Kasas 28/79) ayetinin tefsirinde ayette bulunan “فِي” edatının, “ب”nın anlamında olduğunu ileri sürerek birbirlerinin yerine kullanılan cer harflerine dikkat çekmiştir. Ona göre bu ayetteki “فِي” edatı, “ب” anlamındadır. Bunun delili, / هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْعَمَامِ / Allah'ın bulut gölgeleriyle kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?” (el-Bakara 2/210) ayetidir.³⁶ Zira söz konusu ayette, “فِي” edatı kendi anlamında³⁷ kabul edilirse, Allah'a

³⁴ el-Ezdî, *et-Tibyân: Tevbe-Meryem*, 878.

³⁵ el-Ezdî, *et-Tibyân*, 24a-24b.

³⁶ el-Ezdî, *et-Tibyân: Tâhâ-Sebe*, 622.

³⁷ Fi cer harfi, cümleye bir mekânda/zamanda bulunma anlamı katar. Bkz. Mustafa Ünver, “Kur'anda 'Fi' Harf-i Cerri ve Bazı Meallere Yansıması Üzerine”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*

nın ellerini kesin.” (el-Mâide 5/38) ayetinin tefsirinde, “وَالسَّارِقُ” kelimesinin merfû ve mansûb okunduğunu, mezkûr kelimeyi mansûb okuyup gizli bir fiilin mef’ûlü yapmanın daha isabetli olduğunu ve buna iştigal denildiğini bildirmiş; ardından “الرَّائِبَةُ وَالرَّائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ / Zina eden kadın ve erkeğe yüzer değnek vurun.” (en-Nûr 24/2) ayetinin de bunun gibi olduğunu belirterek yaptığı irabı başka bir ayetle teyid etmeye çalışmıştır.⁴⁰

Aynı şekilde “وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدِ الْكَافِرِينَ” / İşte durum bu. Allah, kafirlerin tuzağını zayıf düşürendir.” (el-Enfâl 8/18) ayetini tefsir ederken “موهنٌ” kelimesinin muzâf, “كَيْدِ”nin ise muzâfün ileyh olduğunu ve “يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ” / Ağızlarıyla Allah’ın nurunu söndürmek istiyorlar. Oysaki kafirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır.” (es-Saf 61/8) ile “وَيَرْتَدُّهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ” / Onu düşünmediği yerden rızıklandırır. Her kim Allah’a tevekkül ederse, o kendisine yeter. Muhakkak ki Allah, emrini yerine getirendir.” (et-Talâk 65/3) ayetlerindeki “مُتَمِّمٌ أَمْرِهِ” ve “بَالِغُ أَمْرِهِ” ifadelerinin de böyle olduğunu belirterek yaptığı irabı başka ayetlerle kuvvetlendirmeye çalışmıştır.⁴¹

2.9. Sarf İlmiyle Yaptığı Tefsirleri Teyid Etmesi

el-Ezdî, diğer tefsirlerinde olduğu gibi sarf ilmiyle yaptığı tefsirleri de başka ayetlerle teyid etmeye çalışmıştır. Mesela “فَدَلَّيْهُمَا بِعُرْوٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ” / Yemin ederek onları kandırdı. Ağaçtan tattıkları zaman avret yerleri kendilerine göründü.” (el-A’râf 7/22) ayetinde bulunan “دَلَّى” kelimesinin kökünün “تَدَلَّى” olduğunu belirttikten sonra “قِيلَ” diyerek yeni bir görüşe yer vermiştir. Söz konusu görüşe göre mezkûr kelimenin kökü, “تَدَلَّى”dir. el-Ezdî, “فَدَلَّيْهُمَا”nın aslının, bu görüşe göre, “فَدَلَّيْهُمَا” olduğunu ve bir “ل”in “ي”ya dönüşmesiyle bu sigâyaya girdiğini belirtmiş; ardından bu sarf kuralını teyid etmek için “ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّى” / Sonra böbürlene böbürlene ailesine gitti.” (el-Kıyâme 75/33) ve “وَقَدْ حَابَ مَنْ دَسَّيْهَا” / Onu kirleten de zarar etmiştir.” (eş-Şems 91/10) ayetlerine müracaat ederek mezkûr ayetlerde bulunan “يَتَمَطَّى” ile “دَسَّيْهَا” kelimelerini buna delil göstermiştir. Çünkü ona göre bu

⁴⁰ el-Ezdî, *et-Tibyân*, 69a.

⁴¹ el-Ezdî, *et-Tibyân: En’âm-Enfâl*, 519-520.

kail, meleklerin içinde oldukları gibi “büyük Kur’an” da “tekrarlanandan (Kur’an)’ın kapsamındadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber, Hz. Nüh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa da peygamberlerin; hurma ve nar da meyvenin içindedir.⁴⁵

Aynı şekilde “وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا” / Siz insanlara karşı birer şahid olasınız ve Peygamber de size karşı bir şahid olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık.” (el-Bakara 2/143) ayetinde de belagat ilmiyle yaptığı tefsiri başka bir ayetle kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Nitekim ayetin “وَيَكُونَ الرَّسُولُ لَكُمْ وَعَلَيْكُمْ شَهِيدًا” / Peygamber de size ve aleyhinizde bir şahid olsun.” şeklinde olduğunu ve “وَعَلَيْكُمْ” ifadesinin hafzedildiğini belirtmiş, buna delil olarak “وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ” / Allah, yarattıklarından size gölgeler yaptı, dağlarda size barınaklar var etti ve sizi sıcak (ve soğuktan)tan koruyacak elbiseler verdi.” (en-Nahl 16/81) ayetini göstermiştir.⁴⁶ Çünkü elbiseler hem sıcaktan hem de soğuktan koruduğu halde ayette sadece sıcaktan korur denilmiş ve “الْحَرِّ”den sonra gelmesi gereken “البرد” kelimesi hafzedilmiştir. Kelamın bazı unsurlarının hafzedilmesi, belagat ıstılahında genellikle “ez-zikru ve’l-hazf” tabiri ile ifade edilmektedir. Hazif, gerekli olmayan veya zikredilmeden de anlaşılan kelime ve cümleleri telaffuz etmemeye denilmektedir.⁴⁷

el-Ezdî, “انَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيُضِدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ” / Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin koymak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?” (el-Mâide 5/91) ayetinin sonundaki istifhamın, emir anlamında olduğunu bildirmiş ve buna delil olarak başka ayetlere başvurmuştur. Ona göre “وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ” / Sa-vaşlarınızda sizi korusun diye ona sizin için zırh yapma sanatını öğrettik. Artık şükrediyor musunuz?” (el-Enbiyâ 21/80), “وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ” / İnsanlara ‘Toplanır mısınız?’ denildi.” (eş-Şu‘arâ 26/39) ve “قَالَ هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ” / Dedi ki: ‘Bakar mısınız.’” (es-Sâffât 37/54) ayetlerindeki istifhamlar da

Asriyye, 2003), 1-7.

⁴⁵ el-Ezdî, *et-Tibyân*, 22b-23a.

⁴⁶ el-Ezdî, *et-Tibyân*, 28a.

⁴⁷ Abdurrahman b. Hasan Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996), 312-318.

emir anlamındadır.⁴⁸ Kelamı güzelleştiren ve daha etkileyici hale getiren unsurlardan biri de üslup değişikliğidir. Bunun için Arapçada bazen üslup değişikliğine gidilmektedir. İstifhamın emir anlamında kullanılması da bu üslup değiştirme çeşitlerindedir. Bu konu, belagat ilimlerinden meânî ilminin içinde ele alınmaktadır.⁴⁹

el-Ezdî, “أَنَا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ / Şüphesiz biz Nûh'u, kavmine, 'Kendilerine acı bir azap gelmeden önce kavmini uyar.' diye gönderdik (göndereceğiz).” (Nûh 71/1) ayetini tefsir ederken “Allah'ın kelamı ezeli ve kadimdir. Halbuki Hz. Nûh ezelde gönderilmemişti. Neden mâzi sîgası kullanılmıştır?” şeklinde bir soruya yer vermiş; ardından “أَنَا” ifadesinin lafız olarak mâzi, mana olarak müstakbel olduğunu bildirerek mâzinin bazen muzâri anlamında kullanıldığını belirtmiş ve buna delil olarak “اتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ” / Allah'ın emri geldi (gelecektir). Artık onu acele istemeyin. Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir.” (en-Nahl 16/1) ayetini delil olarak göstermiştir.⁵⁰ Mâzinin muzâri anlamında kullanılması, belagat ilimlerinden beyân kapsamında ele alınan bir isti'âre⁵¹ çeşididir.⁵²

el-Ezdî, “اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ الْيَكْمُ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ / Rabbinizden size inzal olunana tabi olun. Ondan başka dostlar (edinip onlar)a tabi olmayın. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz.” (el-A'râf 7/3) ayetinin tefsirinde, “قَلِيلًا” kelimesinin beyan için takdim edildiğini belirtmiş ve buna delil olarak “وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الرَّاهِدِينَ” / Onu ucuz bir fiyata, sayılı birkaç dirheme sattılar. Zaten onu istemiyorlardı.” (Yusuf 12/20) ayetini getirerek belagat ilmi ile yaptığı tefsirini yine başka bir ayetle teyid etmeye çalışmıştır. Çünkü önem vermek, vurgu yapmak için “قَلِيلًا” ve “فِيهِ” ifadeleri “تَذَكَّرُونَ”

⁴⁸ el-Ezdî, *et-Tibyân: Tevbe-Meryem*, 221.

⁴⁹ Ahmed el-Matûb, *Esâlibûn belâgiyye* (Kuveyt: Vekâletü'l-Metbû'ât, 1980), 126.

⁵⁰ Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî, *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'an min evveli Süreti'l-Vakî'a ilâ nihâyeti Süreti'n-Nâs*, thk. Bedriye Halef el-Hârisî (Mekke: Ümmülkurâ, 1432/2010-2011), 324.

⁵¹ İsti'âre, “Bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisile ve bir karineye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılması” olarak tarif edilmiştir. İsmail Durmuş - İskender Pala, “İsti'âre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 315.

⁵² Hâmid Avnî, *el-Minhâcü'l-vazih li'l-belâga* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye, t.y.), 5: 121.

ve “مِنَ الرَّاهِدِينَ” ifadelerinden önce getirilmiştir.⁵³ Bu konu belagat ıstılahında “takdîmu mâ hakkühü't-te'hîr” başlığında ele alınmaktadır.⁵⁴

SONUÇ

Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri demek, Kur'an'ın kelime ve kalıp ifadelerine, ayetlerin siyak-sibakına ve Kur'an'ın bütünlüğüne dikkat ederek tefsir yapmaktır. Hz. Peygamber, bu metodla bazı ayetleri tefsir etmiştir. Hz. Peygamber'in bu metodu kullanması ve bu konuda sahabeye yol göstermesi, sahabe neslinden itibaren bu konuya önem verilmesine vesile olmuştur. Bunun için Kur'an'ı tefsir etmek isteyen bütün müfessirler, Kur'an'ın kelime ve kalıp ifadelerinin anlamlarını Kur'an'ın bütünlüğü içinde belirlemeye, ayetleri sibak-siyaka göre anlamaya çalışmışlardır.

Bazıları tarafından rivayet kapsamında ele alınan; ancak bizce dirayetin içinde mütalaa edilmesi gereken Kur'an'ın Kur'an ile tefsir metodu, Hz. Peygamber ve sahabenin tefsirlerinden sonra en iyi ve en sağlam tefsir metodlarından biridir. Çünkü Kur'an, 23 yıla yayılan ilahi bir hitaptır. 23 yıl boyunca aynı amaçlar için farklı zamanlarda ve farklı zeminlerde inen ayetleri birlikte değerlendirmek, Kur'an'ı anlama konusunda sağlam bir yol olsa gerektir. Her ilmin bazı kelimelere sözlük anlamlarından farklı bazı anlamlar yüklediği; yani bazı kelimeleri terimleştirdiği gibi ilahi hitap da, bazı kelimeleri sözlük anlamlarının dışında kullanarak bir terminoloji oluşturmuştur. Dolayısıyla tefsir yaparken Kur'an'ın ıstılahına/terminolojisine riayet etmek son derece önemli ve gereklidir.

Hıdır b. Abdurrahman el-Ezdî de *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'an* adlı tefsirinde Kur'an'ı, Kur'an ile tefsir etmeye önem vermiştir. Nitekim Kur'an'da geçen kelime ve kalıp ifadelerin anlamlarını Kur'an'ın bütünlüğü içinde kalarak anlamlandırmaya çalışmış, ayetleri sibak-siyaka göre yorumlamaya gayret etmiştir. el-Ezdî, Kur'an'da âm, mübhem, olarak geçen ayetleri başka ayetlerin yardımıyla tahsis ve tebyin etmiştir. el-Ezdî tefsir ettiği ayette verilen bilginin gerekçesini de başka ayetlerle ortaya koymuş, tefsir ettiği ayetin konusuyla alakalı diğer ayetlere de göndermelerde bulunmuş, ayet

⁵³ el-Ezdî, *et-Tibyân: En'âm-Enfâl*, 307-308.

⁵⁴ Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-meâni* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1991), 122.

hakkında yapılan farklı yorumlardan tercih ettiği yorumu da başka ayetlerle desteklemeye çalışmıştır. Öte yandan lügat, nahiv, sarf ve belagat ilimleri ile yaptığı tefsirleri ve bu ilimlerin kurallarıyla alakalı verdiği malumatları da yine bu metodla teyid etmiştir.

KAYNAKÇA

- Avnî, Hâmid. *el-Minhâcü'l-vazıh li'l-belâga*. 5 Cilt. el-Mektebetü'l-Ezheriyye, t.y. Aydar, Hidayet. "Türkler'de Kur'an Çalışmaları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1 (1999).
- Aydın, Muhammed. "'Rivayet Tefsiri' Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 20 (Şubat 2009): 1-32.
- Birişik, Abdülhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 281-290. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahibu'l-Buhârî*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nasırunnasır. 9 Cilt. 1422/2001-2002.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 8. Bs. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Durmuş, İsmail - Pala, İskender. "İstiâre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 315-318. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Düzenli, Yaşar. "Siyerin Hakemliğinde Tefsirin Varoluş Mücadelesi". *Siyer Araştırmaları Dergisi*. 5 (2019): 235-244.
- el-Ezdî, Hıdır b. Abdurrahman. *et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*. 726/1326. 34 NK 244: 726.
- el-Ezdî, Hıdır b. Abdurrahman. *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'ân min evveli Süreti Fâtur ila âhiri Süreti'r-Rahmân*. Thk. Nevâl bint Muhammed Ahmed Ebû Süleyman. Mekke: Ümmülkurâ, 1432/2010-2011.
- el-Ezdî, Hıdır b. Abdurrahman. *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'ân min evveli Süreti Tâhâ ilâ nihâyeti Süreti Sebe*. Thk. Vefâ bint Dahilullah el-Hattâbî. Mekke: Ümmülkurâ, 2008.
- el-Ezdî, Hıdır b. Abdurrahman. *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'ân min evveli Süreti'l-En'âm ilâ âhiri Süreti'l-Enfâl*. Thk. Semîre bint İdris Fellâte. Mekke: Ümmülkurâ, 1430/2008-2009.
- el-Ezdî, Hıdır b. Abdurrahman. *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'ân min evveli Süreti'l-Vâkı'a ilâ nihâyeti Süreti'n-Nâs*. Thk. Bedriye Halef el-Hârisî. Mekke: Ümmülkurâ, 1432/2010-2011.
- el-Ezdî, Hıdır b. Abdurrahman. *et-Tibyân fi tefsiri'l-Kur'ân min evveli Süreti't-Tevbe hattâ âhiri Süreti Meryem*. Thk. Sâmiye er-Redâdî. Mekke: Ümmülkurâ, 1429/2008.

- Habenneke, Abdurrahman b. Hasan. *el-Belâgatü'l-Arabiyye*. 2 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Divânü'l-mübtede ve'l-haber*. Thk. Halil Şehhâde. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1981.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalim. *Mükaddime fi usûli't-tefsir*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1980.
- Koca, Ferhat. "Tahsis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 432-434. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- M. Hüseyin ez-Zehabi. *et-Tefsir ve'l-müfessirün*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu Vehbe, t.y.
- el-Matlûb, Ahmed. *Esâlibün belâgiyye*. Kuveyt: Vekâletü'l-Metbü'ât, 1980.
- en-Neysâbü'rî, Müslim b. Haccâc. *Sahihu Müslim*. Thk. Muhammed Fuad Abdül-baki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Özcan, Esat. *İstisnâ Çeşitleri ve Anlam Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- es-Sübkî, Ahmed b. Ali. *'Urüsü'l-efrâh fi şerhi Telhisi'l-Miftâh*. 2. Bs, 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- et-Teftâzânî, Mes'ûd b. Ömer. *Muhtasarü'l-me'âni*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1991.
- et-Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 1998.
- Ünver, Mustafa. "Kur'an'da 'Fî' Harf-i Cerri ve Bazı Meallere Yansıması Üzerine". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2017): 214-241.
- ez-Zürkânî, Muhammed b. Abdülazim. *Menâbilül-'irfân fi 'ulümü'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Matba'atü İsa el-Bâbî el-Halebî, t.y.